

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД: СТАН ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

М.Х. Шершун

доктор економічних наук, професор

Інститут агроєкології та природокористування НААН (м. Київ, Україна)

e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>

Основною збалансованого розвитку суспільства є охорона та збереження еталонів природних ландшафтів, рідкісних, зникаючих видів рослин і тварин, збереження цікавих геологічних об'єктів і пам'яток природи. Ці об'єкти становлять основу природно-заповідного фонду (ПЗФ) — ділянок суші і водного простору, природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність. Стратегія державної екологічної політики передбачає розвиток і зміцнення природно-заповідних територій. Проаналізовано, що природно-заповідний фонд, згідно з даними Державного кадастру, на початок 2021 року нараховував 8633 території та об'єкти загальною площею 4,1 млн га, що становило 6,8% площі країни. Ці території знаходяться в підпорядкуванні різних відомств. Визначено, що Стратегією державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачається довести площі ПЗФ до 15% площі держави. Масштабна агресія росії скоригувала плани щодо розвитку природно-заповідного фонду, які визначені Стратегією державної екологічної політики України, оскільки низка об'єктів ПЗФ пошкоджені та знищені, частина із них знаходиться на тимчасово окупованій території. Вступ України в ЄС актуалізує питання розвитку ПЗФ.

Ключові слова: національні природні парки, збалансований розвиток, маркетинг природно-заповідних територій, еколого-економічні механізми.

ВСТУП

Природно-заповідний фонд — це національне надбання, до якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Це складова частина світової системи природних територій. Розвиток природоохоронних територій є важливою передумовою збалансованого розвитку держави.

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачено збільшення площ природно-заповідного фонду до 15 % від загальної території країни, що є стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України. Для виконання цього завдання потрібно збільшити площу ПЗФ удвічі, чого досягнути в умовах масштабної агресії буде набагато важче, зважаючи на проблеми відновлення пошкоджених об'єктів ПЗФ.

Збільшення площі ПЗФ приверне увагу до збалансованого використання новостворених об'єктів, забезпечення їх фінансової стійкості. Тому важливо розробити механізми розвитку об'єктів ПЗФ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема збереження біорізноманіття, створення нових об'єктів природно-заповідного

фонду широко висвітлювалася в працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Т. Андрієнко-Малюк, А. Александрової, О. Веклич, О. Врублевської, Ю. Грищенка, Л. Мельника, І. Синякевича, А. Сохничя, В. Ковалю, М. Хвесика, Я. Дідуха, Ю. Шеляг-Сосонко, В. Шевчука та інших, які переважно стосуються підтримання екологічного стану екосистем.

Питанням еколого-економічного регулювання процесів функціонування і розвитку природно-заповідних територій присвячені роботи С.Н. Бобильова, В.В. Горлачука, О.Ю. Коваленка, А.С. Тулупова, А.Ю. Якимчук, А.Н. James, J. Paine, J. Dixon, S. Pagiola, R. W. Butler та ін.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженням різних аспектів формування та подальшого управління ПЗФ присвячені наукові розробки А.А. Блакберна, В.О. Бокова, В.І. Гетьмана, В.Т. Гриневецького, М.Д. Гродзинського, Г.І. Денисика, О.В. Клімова, В.І. Олещенка, В.М. Пащенко, В.М. Петліна, М.Ф. Реймерса, Л.Г. Руденка, О.Г. Топчієва, Ю.Р. Шеляг-Сосонка, П.Г. Щищенка, Ф.Р. Штільмарка.

Під час проведення дослідження застосовувалися такі методи: абстрактно-логічний (для обґрунтування мети і висновків), моно-

графічний, порівняльного аналізу та наукового узагальнення.

Для проведення досліджень використовували аналітичні матеріали Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Закон України “Про природно-заповідний фонд” [1] регламентує роботу об’єктів фонду та встановлює режими охорони природоохоронних територій. Крім цього, створення природоохоронних територій та їх розвиток передбачено іншими чинними в Україні міжнародними конвенціями й угодами, а саме: Конвенцією про водно-болотні угіддя міжнародного значення (Рамсарська конвенція), Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всесвітню спадщину), Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція), Програмою ЮНЕСКО “Людина і біосфера”.

В Україні 6,7% всієї території держави займають об’єкти природно-заповідного фонду, що є недостатнім показником [2]. Згідно із Законом “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року” [3], до 2030 р. площа ПЗФ має скласти 9095,1 тис. га, тобто досягнути 15% території, або ж має бути збільшена більш ніж удвічі.

Природно-кліматичні умови території України сприяли формуванню багатой флори та фауни. На сьогодні флора України нараховує 4523 види судинних рослин, приблизно 800 видів мохоподібних, 1000 видів лишайників, понад 4 тис. видів водоростей, майже 15 тис. видів грибів і слизовиків. Найбільш багатую флорою відзначаються гірські райони — Крим, Карпати. Таким же багатством і видовою різноманітністю відзначається фауна України, що нараховує 44 800 видів тварин, з них: хребетних — 694 види, птахів — 344, рептилій — 20, земноводних — 17, риб — понад 200, інших — 12 видів.

Закон “Про природно-заповідний фонд” визначає категорії об’єктів ПЗФ, які подано на *рис. 1*.

Станом на 01.01.2021 р. природно-заповідний фонд України має у своєму складі 8633 території та об’єктів загальною площею 4,508 млн га в межах території

України [2]. Показник заповідності (відношення площі заповідних територій до площі держави) становить 6,8%.

Більше половини (62,7%) площі ПЗФ України займають території та об’єкти загальнодержавного значення. До них належать 19 природних і 5 біосферних заповідників, 53 національних природних парків, 328 заказників, 136 пам’яток природи, 18 ботанічних садів, 20 дендрологічних та 7 зоологічних парків, 90 парків-пам’яток садово-паркового мистецтва. Площа територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення становить 2977006,19 га, місцевого — 1910517,58 га. Об’єкти ПЗФ загальнодержавного значення фінансуються із державного бюджету.

Найбільшу площу ПЗФ займають заказники (31,98%), національні природні парки (30,93%), регіональні ландшафтні парки (18,48%) та заповідники (15,29%) (*рис. 2*).

Цікавим є розподіл площ об’єктів ПЗФ між областями (*табл. 1*).

Рис. 1. Класифікація природно-заповідного фонду України

Джерело: сформовано автором згідно з [1].

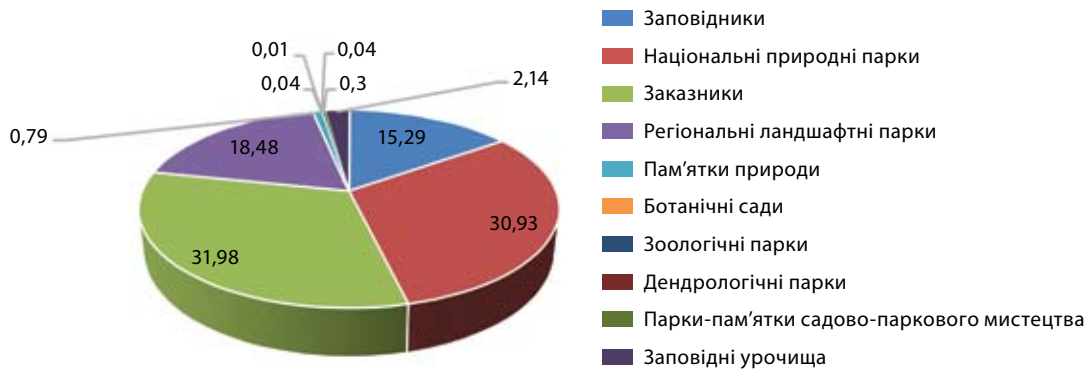

Рис. 2. Структура ПЗФ України за площею

Джерело: [2].

Таблиця 1.

Площі ПЗФ у розрізі областей станом на 01.01.2021 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Площа АТО, га	Усього об'єктів ПЗФ		% заповідності
		кількість	площа, га	
Вінницька	2 649 290	431	66 724,6	2,27
Волинська	2 014 470	393	235 397,1	10,93
Дніпропетровська	3 192 300	180	100 082,6	3,12
Донецька	2 651 700	178	117 063,2	3,78
Житомирська	2 982 700	242	138 258,1	4,64
Закарпатська	1 275 300	478	197 974,2	15,16
Запорізька	2 718 300	347	166 363,4	5,08
Івано-Франківська	1 392 700	560	268 981,5	15,97
Київська	2 812 100	238	344 307,3	10,4
Кіровоградська	2 458 800	223	101 312,7	4,08
АР Крим	2 608 100	197	220 009,3	8,41
Луганська	2 668 300	203	94 388,2	3,49
Львівська	2 183 100	399	180 201,1	8,15
Миколаївська	2 458 500	146	104 834,9	3,14
Одеська	3 331 300	125	163 522,9	4,63
Полтавська	2 875 000	393	165 237,1	4,97
Рівненська	2 005 100	317	208 382,7	9,95
Сумська	2 383 200	291	189 948,7	7,49
Тернопільська	1 382 400	643	135 578,2	8,92
Харківська	3 141 800	246	85 401,3	2,38
Херсонська	2 846 100	84	371 940,2	11,22
Хмельницька	2 062 900	536	328 633,5	15,18
Черкаська	2 091 600	561	75 943,3	3,1
Чернівецька	809 600	331	110 578,3	12,8
Чернігівська	3 190 300	674	262 173,1	7,86
м. Київ	83 600	208	25 543,8	25,3
м. Севастополь	86 400	12	26 241,0	30,37
Усього	60 354 960	8633	4 485 023,7	6,8

Джерело: [2].

На сьогодні найбільшу площу заповідних земель мають Івано-Франківська (15,97 %), Закарпатська (15,16 %), Хмельницька (15,18 %), Чернівецька (12,8 %) області, а найменшу — Вінницька (2,27 %), Харківська (2,38 %), Черкаська (3,1 %), Дніпропетровська (3,12 %) області. З одного боку, такий стан справ по областях можна пояснити тим, що унікальність територій, тобто ландшафти Карпат та їх біорізноманіття сприяють створенню заповідних об'єктів, а на індустріальних територіях України, де активно розвинуто сільське господарство, практично не залишилося вільних земель, де можна було би створити об'єкт ПЗФ. З іншого боку, робота зі створення заповідних об'єктів вимагає великої праці дослідників, фанатів природи, громадських активістів. Тому в тих регіонах, де є такі люди, маємо більшу активність зі створення об'єктів ПЗФ.

Щодо обліку площ території ПЗФ, то варто зазначити, що в нас територія національного природного парку характеризується двома показниками: площею парку та площею, яка надана парку в користування. Часто ці величини відрізняються між собою. НПП “Подільські Товтри” має загальну площу 261,3 тис. га, із них у постійному користуванні перебуває лише 4,4 тис. га (1,68% від загальної площі парку). Водночас є парки, у яких ці величини співпадають (у НПП “Нобельський” площа парку й територія в постійному користуванні становлять 25318 га). Загальна площа всіх НПП становить 1399459 га станом на 01.01.2023 р., а площа, надана в користування паркам, — 644819 га, тобто 46% [7]. Крім цього, у склад заповідників, національних природних парків входять інші об'єкти ПЗФ (регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи), площа яких враховується в площі ПЗФ двічі.

Площа природно-заповідного фонду зростає. За даними С. М. Смірної [4], цьому сприяло прийняття Загальнодержавної програми формування національної екомережі України. Так, на 2015 р. ПЗФ займав площу 3803 тис. га (5,8% від загальної площі України), а у 2020 р. склав 4418 тис. га, тобто 6,77% від загальної площі України. Також Програма передбачала збільшення ПЗФ до 10,4% загальної площі держави [5]. Зростання площі ПЗФ, за даними [4], становить у середньому 100 тис. га у рік.

Водночас потрібно зазначити, що кількість земель, які охороняються державою, у країнах ЄС є значно більшою і становить приблизно 20% [4]. У країнах Європи залишилося дуже мало “природних територій”, придатних для організації заповідних об'єктів, оскільки для них характерні велика густота населення, високий рівень промислового розвитку, транспортних

мереж, освоєння агросфери. Тому європейські країни почали розвивати екологічні мережі. Екологічна мережа — це природно-територіальна система комплексного типу, функціональність якої полягає в підвищенні продуктивності та збереженні ландшафтного й біотичного різноманіття, обмеженні господарської діяльності, покращенні стану навколишнього середовища, а також у поєднанні територій та об'єктів природно-заповідного фонду в єдину мережу. Збільшення площ ПЗФ в Україні можливе також через створення екологічної мережі.

В Україні зростає кількість національних природних парків: природоохоронних, рекреаційних, культурно-освітніх, науково-дослідних установ загальнодержавного значення, що ство-

Рис. 3. Структура еколого-економічного механізму розвитку національного природного парку

Джерело: власна розробка.

рюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню і естетичну цінність. Станом на 01.01.2023 р. зареєстровано 56 НПП. Особливістю роботи цих установ ПЗФ є те, що законодавство передбачає поряд з охороною заповідних територій проведення господарської діяльності, розвиток рекреації. Для збалансованого розвитку НПП нами запропонована наступна структура еколого-економічного механізму (рис. 3), яка допоможе підвищити фінансову стійкість парку, а отже, успішно реалізовувати стратегічні завдання, які стоять перед адміністрацією НПП.

Об'єкти ПЗФ знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування. Важливо, щоб у своїх планах ОМС не тільки дбали про охорону цих об'єктів, але раціонально ви-

користували їх у розвитку своїх територій. Доцільно використовувати маркетинг природно-заповідних територій [8].

ВИСНОВКИ

Природно-заповідний фонд України має у своєму складі 8633 території та об'єктів загальною площею 4,508 млн га в межах території України, що становить 6,8% території держави. Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачає збільшення площі ПЗФ до 9095,1 тис. га.

Збільшити площі ПЗФ можна через створення екологічної мережі.

Розвиток територій ПЗФ можливий через розроблення еколого-економічного механізму, який запропоновано нами для національних природних парків, активного використання маркетингу природно-заповідних територій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 01.07.2023).
2. Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік: інформаційно-аналітичні матеріали Мін-ва захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf> (дата звернення: 01.07.2023).
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 01.07.2023).
4. Смирнова С.М., Мась А.Ю., Коваль А.О. Європейський досвід землекористування природно-заповідного фонду. *Економіка та держава*. 2021. № 1. С. 77–82.
5. Богославська А.В. Формування та використання територій природно-заповідного фонду: теорія і практика реалізації: монографія. Миколаїв: Іліон, 2014. 348 с.
6. Дребот О.І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 205–209.
7. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Особливості управління територіями національних природних парків. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023. № 1. С. 34–41.
8. Герасимчук З.В., Микитин Т.М., Якимчук А.Ю. Маркетинг природно-заповідних територій: монографія. Луцьк: ЛНТУ, 2012. 245 с.

NATURE AND PROTECTION FUND: STATUS AND ECOLOGICAL AND ECONOMIC PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Shershun M.

Doctor of Economics, Professor

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)

e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>

The nature reserve fund (NRF) is land and water areas, natural complexes and objects that have a special environmental, scientific, aesthetic, recreational value. They were created with the aim of preserving the natural diversity of landscapes, the gene pool of the animal and plant world, maintaining the overall ecological balance and providing background monitoring of the natural environment. NRF objects play an important role in the balanced development of society. According to the data of the State Cadastre, the Nature Reserve Fund at the beginning of 2021 counted 8,633 territories and objects with a total area of 4.1 million hectares, which was 6.8% of the country's area. These territories are under the authority of various departments. The strategy of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030 envisages increasing the area of NRF to 15% of the state area. Russia's large-scale aggression adjusted the plans for the development of the nature reserve fund, which are defined by the State Environmental Policy Strategy of Ukraine, since a number of NRF objects were damaged

and destroyed, some of them are located in the temporarily occupied territory. The accession of Ukraine to the EU actualizes the issue of the development of the NRF.

Keywords: national natural parks, balanced development, marketing of nature reserves, ecological and economic mechanisms.

REFERENCES

1. Pro pryrodno-zapovidnyj fond: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 [On the nature reserve fund: Law of Ukraine from 16.06.1992]. (1992). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> [in Ukrainian].
2. Analiz ploshch pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy v rozrizi administratyvno-terytorialnykh odynyt za 2020 rik: informatsiino-analitychni materialy Min-va zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Analysis of the areas of the natural reserve fund of Ukraine in the section of administrative-territorial units for 2020: information and analytical materials of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. (n.d.). URL: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf> [in Ukrainian].
3. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 [On the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030: Law of Ukraine from 28.02.2019]. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> [in Ukrainian].
4. Smyrnova, S.M., Mas A.Yu., Koval A.O. (2021). Yevropeyskyi dosvid zemlekorystuvannia pryrodno-zapovidnoho fondu [European experience of land use of the nature reserve fund]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 1, 77–82 [in Ukrainian].
5. Bohoslavskaya, A.V. (2014). *Formuvannia ta vykorystannia terytorii pryrodno-zapovidnoho fondu: teoriia i praktyka realizatsii: monohrafiia*. [Formation and use of territories of the nature reserve fund: theory and practice of implementation]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
6. Drebot, O.I. (2011). Systema derzhavnoho upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy ta yii rehioniv [The system of state management of the nature reserve fund of Ukraine and its regions]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 4, 205–209 [in Ukrainian].
7. Shershun, M.Kh., Mykytyn, T.M. (2023). Osoblyvosti upravlinnia terytoriiamy Natsionalnykh pryrodnykh parkiv [Features of the management of the territories of national nature parks]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel – Land management, cadastre and land monitoring*, 1, 34–41 [in Ukrainian].
8. Herasymchuk, Z.V., Mykytyn, T.M., Yakymchuk, A.Yu. (2012). *Marketynh pryrodno-zapovidnykh terytorii. Monohrafiia*. [Marketing of nature reserves]. Lutsk: LNTU [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шершун Микола Харитонович, доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу інституціонального забезпечення природокористування, Інститут агро-екології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, Україна, 03143; e-mail: M.X.SHERSHUN@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-8949>)